

О. К. Бурова, доктор філософських наук, професор

ДЕЯКІ РОЗДУМИ ЩОДО РЕРІХІВСЬКОЇ МИСЛЕННЕВОЇ СПАДЩИНИ

Розглянуто деякі ідеї з багатовекторної мисленневої спадщини Ніколая Реріха. Маються на увазі перш за все думки про загальну культурну всеєдність, калокагатію, систематизацію видів мистецтва, самостійну свідомість, єдність науки, релігії і мистецтва etc.

Ключові слова: культурна всеєдність, аісторична душа, фаустівська людина, калокагативність реріховського типу, мистецтва як життєві єдності.

Мисленнева спадщина Ніколая Реріха поряд з його мистецькими досягненнями набуває дуже великого значення у наш кризовий час. Занепад цінностей радянського минулого, відсутність рельєфно окреслених нових цінностей, дикунство і варварство як наслідок буття людей, кинутих на призволяще суспільством, їх повна несвобода як наслідок соціальної занедбаності — це ситуація дежа-вю у пострадянській транскрипції. Ніщо не є новим під сонцем, як стверджував Єкклезіаст. Сьогодні важко не бути схвильованим найбільш болючими проблемами вітчизни, українського народу, і саме це повертає думку до історичних прикладів грандіозних вимірів людяності, духовності, практичного занепокоєння, що в особливій мірі були притаманними родині Реріхів взагалі, а Н. Реріхові — особливо. Саме тут можна шукати опору власним роздумам і почуттям.

Майже всі ідеї Н. Реріха раз у раз потрібно нагадувати та засвоювати. Спробуємо на початку теоретично «прояснити», обґрунтувати містичне знання і досвід Н. Реріха наскільки це взагалі можливо під певним кутом зору його ідей щодо культурної всеєдності. Корисно виявити, які мисленневі, особливо інтуїтивні, «обставини» спровокували Н. Реріха на відстоювання головної ідеї свого життя. Доречно поставити запитання: яким є неусвідомлюване підґрунтя цієї ідеї, що саме закликає Н. Реріха до думки про загальну культурну всеєдність?

Н. Реріх зміг сформулювати та відстоювати ідею культурної всеєдності саме тому, що мимоволі став виразником перш за все двох культур — західної у широкому розумінні, куди входила і російська, з її корінням в античності, і східної, індійської. Річ у тім, що ці дві культури мають велику спільність в їх аісторичності. Інтуїція останньої перетворилася на підґрунтя самої можливості об'єднання культур, їх космічна велич у земному втіленні розпорошується на окремі ознаки спорідненості, що інтуїтивно відчував Н. Реріх.

Індійська культура, де ідея Нірвани є рішучим виразником абсолютно аісторичної душі, ніколи не мала хоча б найменшого почуття «коли» у будь-якому сенсі. Немає ні справжньої індійської астрономії, ні індійського календаря, а раз так — то й індійської історії. Теж саме антична культура. Сам грек був людиною, яка ніколи не здійснювалася, а завжди була. Античний космос — це картина не того, що стає, а вже існуючого,

сутнього. Антична культура не мала пам'яті, а зосереджувалася на чистому теперішньому. Фактично і в індійській культурі, і в античній культурі як передтечії всієї західної ми маємо справу із запереченням часу. Саме інтуїція зосередженості на даному тут і зараз: тілі людини — в античності, стані людини — в індійській культурі, — сприяла можливості визначити її якість і в разі потреби змінити останню. Православний християнин Н. Реріх побачив у відсутності в античній та індійській культурах ідеї турботи — цього душевного еквіваленту далечини — знак не тільки минулої спільності, а й спроможності з'єднання, що треба очистити від нашарувань часу і здійснити людству сьогодні. Західна культура, що є по суті запереченням античної традиції, західна культура, що розглядає речі в плані їх становлення і взаємовідносин як функції і пише «Всесвітню Історію», не замислюючись над тим, що вона є копією внутрішнього життя саме західної людини, конче потребує щеплення східної. Стихійні прояви цього — повсюди. Можливості такої акції, і це відчув Н. Реріх, — у прадавній історії обох культур.

Це щеплення виявляється ще більш важливим, якщо взяти до уваги, що західноєвропейська людина перебуває під впливом величезної етичної омани. Усі потребують чогось від інших. В етичному мотиві Заходу все зводиться до спрямованості, жаги до влади, намагання вплинути на відстані. Це належить до необхідних умов фаустівського, за О. Шпенглером, буття [1]. Людина повинна, держава повинна, суспільство повинне. Однак не так було в Індії і в античності. Будда слугував вільним взірцем, Епікур давав добру пораду. Навіть пристрасний ворог всілякої «стадної моралі» Ф. Ніцше зовсім не є спроможним в античному сенсі обмежити свою запопадливість самим собою. Він думає тільки про «людство». А Заратустра, який немов би стоїть по той бік добра і зла, є наповненим зовсім не античною пристрасстю покласти життя заради зміни людей у напрямку власних уяв про них. Цей етичний монотеїзм, моральний імператив як форма моралі є щось фаустівське. Докорінне почуття усього світу як волі, руху, сили, спрямованості і є західно-європейська етика у всьому її розмаїтті. Боротьба за існування як ідеальна форма існування сходиться ще до часів готики і перебуває у підґрунті її архітектури. ХІХ–ХХ сторіччях лише надали їй механістично-утилітарної форми. Для фаустівської людини неможливо зректись від цього гештальта свого існування, не говорячи вже про те, аби змінити його. «Імморальне» — це лише новий рід моралі, й до того ж з однаковою упевненістю у переважанні в зрівнянні зі всіма іншими. Усе фаустівське прагне до виключного існування. І ми дуже добре відчули це на власному досвіді у недавньому минулому. Для аполонічного світопочуття — співіснування розмаїття одиничних речей — терпимість припускається сама собою. А ось всіляка спрямованість жадає перемоги. Всяка антична «постава» прагне тільки наявності і мало піклується щодо етосу інших. Боротися «за» або «проти» плину часу, здійснювати реформи або перевороти, будувати, переоцінювати чи руйнувати — все це однаково не виглядає античним або індійським. Саме такою є різниця між

софоклівською і шекспірівською трагіками, трагікою людини, яка хоче тільки бути, й людини, яка хоче перемогти.

Н. Реріх дуже тонко відчував, що фаустівська людина переробила й християнство. «Воно» перетворюється на «Я», що концентрує у собі увесь патос світу, коли мораль Ісуса як цілющий засіб поведінки, знайомство з яким дарується як особлива милість, внутрішньо трансформується у готичну епоху. Вона перетворюється на пануючу мораль.

Реріхівська концепція культури проголошує єдність науки, релігії та мистецтва. Є доцільним проаналізувати причини реального, дійсно існуючого, хоча й не завжди усвідомлюваного, синтезу трьох зазначених сегментів культури. Чому Н. Реріх міг так впевнено стверджувати можливість цього синтезу? Вочевидь, зовсім не тільки тому, що він у синкретичному варіанті мав місце в первісній культурі, яку з такою любов'ю досліджував митець. Річ у тім, що несвідоме прагнення кожної істинної науки, яке є у розумі тільки культурної людини, спрямоване до розуміння й осягнення картини світу природи, а зовсім не до акту вимірювання як такого. Віра доросліша за «пізнання». Числа повинні бути тільки ключем до таїни. Заради самих чисел жодна значна людина ніколи не погодилася б на жертву. Всякий експеримент, всякий метод, всяке спостереження виростають із загального споглядання, що не вміщується у рамки тільки математики. Всякий науковий досвід, яким би він не був, є, між іншим, ще й засобом символічного уявлення. В основі всякого «знання» про природу, навіть найточнішого, лежить релігійна віра. Немає науки, що була б вільна від несвідомих передумов такого роду, над якими дослідник є безвладним і які сходять до найперших днів культури. Нам ніщо не дає права віддати перевагу одному духовному світові форм перед іншим. Підґрунтям усякої критичної науки, як і всякого міфу, всякої релігійної віри взагалі, є внутрішня достовірність, її утворення відрізняються лише особливою побудовою і тембром, але не є іншими по суті. Це великий забобон — думати, що коли-небудь вдасться замінити «антропоморфні» уяви «істиною». Інших уяв, крім антропоморфних, і не буває. У кожній з них віддзеркалюється існування її автора.

Н. Реріха можна назвати послідовником тих мислителів, які розмірковували над проблемою калокагатії. У рамках цієї статті важливо продумати, на чому виростає калокагативність реріхівського типу. А тут є безсумнівна теоретична проблема. Ми вважаємо, що, як і культурна всеєдність, калокагативність «Живої етики» Н. Реріха базується на інтуїції дуже специфічного, навіть парадоксального, поєднання двох релігій — християнства — саме православ'я — та буддизму. Річ у тім, що в основі християнства лежить майже фізіологічна насолода від самопожертви, а буддизм проповідує як обов'язки егоїзм. Мається на увазі пильне стеження за власним тілесним станом як за джерелом можливої перешкоди у справах духу. Будда розуміє доброту, милосердя як елемент, що дає не душевне задоволення, а фізичне здоров'я, яке, в свою чергу, не може завадити досягненню Нірвани. Молитва є виключеною, як і аскетизм. У буддизмі

фізіологічна насолода виникає саме від почуття власного фізично здорового стану, тобто не самопожертва, а егоїзм виступає як обов'язок. Саме так зрозумілий егоїзм, заснований на заповідях, що нагадують елементарні гігієнічні правила, підноситься до ступеня морального завдання. Лише виконуючи його, людина може одержати задоволення від своєї справжньої, а не вигаданої долі та від справжніх, а не вигаданих радощів буття. Християнство ж несе у собі зовсім інше — поетичне лікування навіюванням — і тому воно потребує конче вразливої чуттєвості, що виявляється у витонченому сприйнятті страждань, а також прекрасного. Ось чому інтуїтивне об'єднання, хоча й суперечливе, фізичного здоров'я та специфічного почуття радощів, притаманних людині буддизму, з душевною вишуканістю, шляхетністю і потребою самопожертви християнина і є підґрунтям реріхівської варіації калокагатії.

Реріхівське бачення калокагатії провокує роздуми щодо систематизації видів мистецтва. Незважаючи на традиційність їх розподілу на просторові, часові та просторово-часові, ця абстрактна схема, на наш погляд, не є найбільш продуктивною взагалі, а особливо у контексті реріхівської теми. І ось чому. Мистецтва є життєві єдності. Технічна мова форм — це не більше, ніж маска самого твору. Згадаємо наполягання О. Шпенглера бачити в мистецтві тільки організм, а зовсім не систему [1]. Рання велична архітектура — мати усіх наступних мистецтв. Вона є критерієм їхнього вибору і зумовлює їхній дух. Античність вибудовує храм тіла подібно до того, як фаустівська музика, особливо у фузі, споруджує собор голосів, що сплітаються. До того ж, відстань між двома видами живопису може бути незрівнянно більшою, ніж між одночасовим живописом і музикою. У зрівнянні з якою-небудь статуєю Мірона ландшафт Пусена і пасторальна камерна кантата його доби, Рембрандт і органні твори Букстехуде, Пахельбеля і Баха, Гварді і опери Моцарта належать до одного й того самого мистецтва. Внутрішня мова їхніх форм настільки ідентична, що перед нею зникає різниця оптичних і акустичних засобів, а також засобів їх існування. Абстрактність схеми розподілу видів мистецтв має підґрунтям абстрактне ж допущення «вічних законів мистецтва». При цьому зовсім не береться до уваги те, що, скажімо, антична музика — це не що інше, як пластика для вуха, коли, за висловлюванням Г. Г. Шпета, «починають бачити вуха» [2]. А, наприклад, західноєвропейський контрапункт розвивається водночас з системою розпинок у будівництві соборів і де доречні слова того самого Шпета щодо «очей, які починають слухати». Те, що, скажімо, у XVIII сторіччі зветься колоритністю — гравюри, малюнка, пластичної групи, означає музику. Вона панує у живопису Ватто і Фрагонара, мистецтві гобелена і пастелі. Чи не є визнаною завдяки цьому однорідність цих двох ззовні різних мистецтв? Тим більше, що сам Н. Реріх мав загострене сприйняття «музичності» кольору і «барвистості» музики взагалі, зокрема в творчості М. Римського-Корсакова і О. Скрибіна.

І ще одна тема, яка не може не виникнути в роздумах про Н. Реріха. Мається на увазі зовсім інше ставлення Н. та О. Реріхів до людської

свідомості, ніж проголошена революційною ідея європейця Ф. Брентано щодо її інтенціональності. Остання стає наріжною для усієї феноменології, починаючи з Е. Гусерля. Н. і О. Реріхи ж закликали до відкриття якісної самостійності свідомості, її незалежності від того, на що її спрямовано, до бачення себе як тіла, що може мислити, а свідомості — як світла, що є в самій людині і має розширюватися до безмежності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шпенглер, О. *Закат Європи* / О. Шпенглер. — М.: Мысль, 1993. — Т. 1.
2. Шпет, Г. Г. *Сочинения* / Г. Г. Шпет. — М.: Правда, 1989.

НЕКОТОРЫЕ ИДЕИ ОТНОСИТЕЛЬНО РЕРИХОВСКОГО МЫСЛИТЕЛЬНОГО НАСЛЕДИЯ

Бурова О. К.

Рассмотрены некоторые идеи из многовекового наследия Николая Рериха. Имеются ввиду прежде всего мысли об общем культурном всеединстве, калокгатии, систематизации видов искусства, самостоятельном сознании, единстве науки, религии и искусства etc.

Ключевые слова: культурное всеединство, аисторическая душа, фаустовский человек, калокгаативность рериховского типа, искусства как жизненные единства.

SOME OPINIONS REGARDING RERICH'S INTELLECTUAL LEGACY

Burova O. K.

The article deals with some ideas from the multilateral heritage of Nickolay Rerich. His thoughts of general cultural allunity, calocagapathy, systematization of all kinds of art, of independent conscience, unity of nation, religion and art, etc. are taken into consideration.

Key words: cultural all-unity, nonhistoric soul, Faust-like person, calocagatinity of Rerich type, art as living unity.

УДК 14:355. 02

О. Ю. Панфілов, доктор філософських наук, доцент
О. О. Савченко, кандидат філософських наук

СУЧАСНА ВІЙНА: СПРОБА ОСМИСЛЕННЯ ХАРАКТЕРУ ТА ЗМІСТУ

Зроблено спробу визначити характер війн та збройної боротьби на початку ХХІ століття. Розкрито складові сучасної збройної боротьби. Проаналізовано погляди військових фахівців, учених щодо сфер розгортання збройної боротьби.

Ключові слова: характер війни, збройна боротьба, сфери збройної боротьби.

Постановка проблеми. Визначення характеру майбутніх війн у всі часи існування людства було найважливішим завданням. Без цього немислимі цілеспрямована підготовка країни до відбиття агресії або, точніше, її підготовка до можливої війни. Все військове будівництво, у тому числі будівництво збройних сил, планування застосування їх на випадок війни, способи і форми воєнних дій, обсяг і порядок підготовки та проведення мобілізації, морально-психологічна підготовка особового складу армії та населення до війни, підготовка території у воєнному плані, бюджет, організація управлінської